

EKOLOGIYA VA IQTISODIY TADQIQOT

Raximova Shaxnoza Xamzayevna

Osiyo Xalqaro Universiteti MM1-IQ - 23-guruh magistranti

***Annotatsiya.** Ushbu maqola Ekologik va iqtisodiy tadqiqotlarning axborot jihatlarini tahlil qilish, mo'ljallangan ekologik rivojlanish haqida bayon etilgan. Ekologik va iqtisodiy tizimlarni modellashtirishda tematik ma'lumotlarni xar xil rangga ega bo'lgan namoyish etishga imkon beradigan rastri GAT usullaridan foydalanish usuli juda keng tarqalganligi to'g'risida ayrof muhitni muhofaza qilishni maqsad va vazifalarini tahlil qilishga bag'ishlangan.*

***Kalit so'zlar:** Ekologik va iqtisodiy xaritalarni yaratishda katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalaniladi: fizik va iqtisodiy-geografik materiallar, statistik ma'lumotlar, analitik va hisoblangan integral ko'rsatkichlar.*

Ekologik va iqtisodiy tadqiqotlarning axborot jihatlarini tahlil qilish bizga axborotni qo'llab-quvvatlash tizimi hududiy ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun ilg'or funktsional imkoniyatlarga ega texnologiyalarga asoslangan bo'lishi kerakligi to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Ekologik va iqtisodiy xaritalarni yaratishda katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalaniladi: fizik va iqtisodiy-geografik materiallar, statistik ma'lumotlar, analitik va hisoblangan integral ko'rsatkichlar.

Ushbu masalada bir nechta vektorlarni ajratib ko'rsatish tavsiya etiladi: kartografiya fanining an'anaviy usullari va zamonaviy texnologiyalarning uyg'un kombinatsiyasi[1], fanlararo aloqalarni mustahkamlash [1], fanlararo tadqiqotlarda interfaol va loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, barqaror rivojlanish sohasi [1], o'quv jarayoniga va talabalarning ilmiy faoliyatiga geoportal tizimlar va kartografik veb-xizmatlarni joriy etish [2] va boshqalar.

GAT ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning hududiy va vaqtinchalik xususiyatlari

to'g'risida zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ishlaydigan ijtimoiy-texnik komplekslarni anglatadi. Geoinformatika va kartografiyaning o'zaro ta'siri geoinformatsion xaritalashni shakllantirish uchun asos bo'ldi, uning mohiyati GAT asosida tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy geotizimlarni avtomatlashtirilgan axborot va kartografik modellashtirishdir. Avvalo, bu boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qaratilgan xaritalarni tizimli (odatda ketma-ketlikda) yaratish va ulardan foydalanishni bildiradi.

Interaktiv geoaxborot xaritalashning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: hududning istalgan qismini ma'lum darajadagi tafsilotlar bilan ko'rsatish, hududiy tizimning holati to'g'risida ma'lumot olish, ma'lumotlarni to'plash va tuzatish, ko'plab hisoblash muammolarini hal qilish, xaritada axborotni qayta ishlashning mavjud analitik usullaridan foydalanish va yangi ma'lumotlarni kiritish. Shu bilan birga, xaritadan foydalanish va tahlil natijalarini olish uchun samarali imkoniyatlarga ega bo'lishning xar xil shakllari mavjud (jadval shakli, kartografik tasvirlar, grafikalar va boshqalar).

Interaktiv geografik axborot xaritalari qabul qilingan an'anaviy belgilar tizimida dasturiy vositalar yordamida vizualizatsiya qilingan va hududni aks ettirish va tahlil qilish, axborot va hisoblash muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan raqamli xarita. Bu sizga statistik ma'lumotlarni ularga bog'lash, matematik usullar yordamida tahlil qilish, ma'lumotlarni jadval va kartografik shaklda namoyish etishni tashkil qilish imkonini beradi.

Ekologik va iqtisodiy tizimlarni modellashtirishda tematik ma'lumotlarni xar xil rangga ega bo'lgan namoyish etishga imkon beradigan rastrli GAT usullaridan foydalanish usuli juda keng tarqalgandir. Ishlab chiqilgan ekologik va iqtisodiy xarita yerdan foydalanish, iqtisodiy-ijtimoiy rejalashtirish va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini boshqaradigan ma'muriy tashkilotlar va mintaqaviy organlar uchun ma'lumot bazasi sifatida xizmat qiladi. GAT texnologiyalaridan foydalanish xaritadan statistik xizmatlardan olingan ma'lumotlarni namoyish qilish va ularni o'z vaqtida qayta ishlash va namoyish qilishni ta'minlaydigan operatsion hujjat sifatida foydalanishga imkon beradi. Geoaxborot xaritalashning muhim

xususiyatlaridan biri uning ko'p miqyosli tabiati bo'lib, u mavjud ekologik va iqtisodiy vaziyatni turli darajalarda tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish strategiyasi va sxemalarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashning GAT texnologiyalari asosida diagnostik indikatorlarini ishlab chiqish va uning dasturiy ta'minotini yaratish, hududiy taraqqiyotning axborot bazasini tizimlashtirish, quyidagi vazifalarni yechish imkoniyatini yaratadi:

ishlab chiqarish kuchlarini (joylashtirish) oqilona tashkil etishda markaziy, hududiy (viloyat hokimliklari) va mahalliy boshqaruv organlari vakolatlarini aniqlashtirish, hududiy darajada iqtisodiy siyosat yuritishning maqsadi, vazifasi va dastaklarini (instrument) takomillashtirish;

hudud iqtisodiyotining tarmoq tuzilishini optimallashtirish va ustuvor sohalarni rivojlantirish strategiyasi, hududiy iqtisodiy munosabatlarining me'yoriy asoslarini shakllantirish;

investitsion jozibadorlik darajasini oshirish, hudud ishlab chiqarish kuchlarining mahalliy ekologik vaziyatga ta'sirini, ishlab chiqarish jarayonlarini atrof-muhitga ta'sirini aniqlash.

Hozirgi kunda jahon miqyosida GAT texnologiyalaridan foydalanish va ma'lumotlar bazasini yaratish barcha sohalarda, shuningdek, iqtisodiy hayotda ham zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'liq avtomatlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda (bunda Amerika Qo'shma Shtatlarining Geografik axborot tizimi sohasida faoliyat yurituvchi YeSPI kompaniyasi tomonidan yaratilgan xaritalar va geografik ma'lumotlar bilan ishlashga mo'ljallangan dasturdan foydalaniladi) [3]. Ilm-fan va amaliyotning hozirgi yoki kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatini tizimli tahlil qilish natijalarini aks ettiruvchi statistik ma'lumotlar, kartografik materiallar, shu jumladan, prognoz va tavsiyaviy kartografik hujjatlar bilan tezkor ravishda ta'minlash yanada murakkab vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ma'lumotlarni sifatli tahlil qilishda tezkor va interaktiv texnologiyalar zarurdir. Bu kabi muammolarni yechishda albatta raqamli

texnologiyalardan foydalanish samaralidir. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologik vaziyat indikatorlarini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda GAT texnologiyalaridan foydalanish ancha imkoniyatlar yaratadi. GATning geodeziya va ayniqsa, kartografiya sohalarida qo'llanilishidan bir qancha yengilliklar kelib chiqadi. Bunda ma'lumotlarni qayta ishlash va bosmaga chiqarish kabi ishlarga sarflanadiga vaqt va xarajatlar keskin kamayadi. Bundan tashqari ma'lumot olish bilan bog'liq bo'lgan ishlar vaqti qisqaradi hamda olinayotgan ma'lumotlar hajmi va sifati ortadi.

Ekologik kartalarni tuzish uchun quyidagi birlamchi manbalar kerak:

- yerning masofadan zondlash ma'lumotlari;
- mazkur hudud bo'yicha mavzuli kartalar yoki shunga yaqin mavzudagi kartalar;
- dala kuzatuvlari ma'lumotlari;
- ekologik monitoring va statsionar kuzatuv ma'lumotlari;
- aholi salomatligi, muhit ifloslanishi, tabiatdan foydalanish bo'yicha statistik ma'lumotlar [3].

Xulosa qilib aytganda, davlat va jamiyatni rivojlantirishning strategik vazifalarini hal etish geografik axborot tizimlarini (GAT) yer tuzish, tabiatdan foydalanish, hududiy rejalashtirish, yerdan foydalanishni boshqarish va hokazolarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga to'liq joriy etishga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кошкарев А. В. Образовательные геопорталы: данные и сервисы. Геодезия и картография. 2017. № Спецвыпуск. – С. 33-40.
2. Владыкина.А.В. Эколого-экономическое интерактивное картографирование и его реализация. -Новосибирск, 2017, 148 с.
3. Мусаев И., Сафаров Э. Геоахборот тизим ва технологиялар. Ўқув кўлланма. – Т.: Тафаккур, 2012. – 160 б.